

قرآن با شماره ثبت ۱۷۳۲: دوره
تاریخی: احتمالاً دهه آغازین سده
ششم هجری/ اندازه: ۲۸×۳۴
سانتیمتر/تعداد اوراق: ۲۲۳ برگ/خط:
ریحان اولیه-ترجمه نسخ کهن خفی
/ کاتب: سعدین عبدالجبار بن احمد
المکنی بابی الحرث /تاریخ کتابت:
هنگام صحافی بریده شده و فقط کلمه
«رمضان» قابل مشاهده است/واقف:
سعدین عبدالجبار بن احمد المکنی بابی
الحرث جلد: نامشخص/محل نگهداری
اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

مطالعه اصول صفحه آرای صفحه‌های افتتاح قرآن‌های آستان قدس رضوی سده ۶ تا ۹ ه. ق

علیرضاشیخی* سمیه کوه‌جانی گوجی**

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۷/۵

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۷/۱/۱۹

چکیده

پژوهش حاضر، در کنار ارزش نسخه‌شناسی قرآن، به مطالعه بصری صفحات افتتاح مجموعه‌ای از قرآن‌های محفوظ در آستان قدس رضوی از سده ۶ تا ۹ هجری با هدف تأکید بر صفحه‌آرایی، تناسب، تزئینات و تذهیب پرداخته است. لذا به این پرسش می‌پردازد که ویژگی صفحه‌آرایی صفحات افتتاح در قرآن‌های محفوظ در آستان قدس رضوی از قرن ۶ تا ۹ هجری و دوم وجوه افتراق و اشتراک در صفحه‌آرایی قرآن‌ها چیست؟ بنابراین در قرآن‌های مذکور بعد از معرفی، صفحه افتتاح قرآن‌ها از دیدگاه صفحه‌آرایی و تزئینات مورد بحث و تفسیر قرار گرفت. این پژوهش با رویکرد کیفی و روش تحقیق تاریخی، توصیفی به انجام رسیده و با جامعه آماری هدفمند و نمونه‌گیری متوالی در جهت حداکثر تفاوت و تشابه طبقه‌بندی و سپس تجزیه و تحلیل شده است. نتایج یافته‌های پژوهش نشان داد که صفحه‌آرایی صفحات افتتاح قرآن‌ها از سده ۶ تا ۹ هجری سیر تکاملی را پیموده است. در دوره سلجوقی خط و خوشنویسی رشد قابل توجهی داشته و خطوط سته به نظم و قاعده درآمدند، در تزئینات قرآن‌ها از فرم‌های هندسی، اسلیمی‌های ساده و رنگ‌های محدود و علی‌الخصوص زرین استفاده شد، در عصر ایلخانی ترکیب‌بندی و صفحه‌آرایی منسجم‌تر و منظم‌تر گشت استفاده از رنگ‌های زرین و لاجوردی مرسوم شد، فرم‌های هندسی جایگاه خود را در کنار برخی عناصر طبیعت گرا حفظ کردند. قرآن‌های کتابت‌شده عصر تیموری به لحاظ ساختاری، استفاده از عناصر طبیعت‌گرا و ظرافت نقوش اصولی و قاعده‌مند بودند و کاربرد رنگ‌های زرین، لاجوردی و شنجرف در کنار رنگ‌های متنوع دیگر از خصوصیات شاخص در تزئینات این دوره بوده است. در نهایت می‌توان عنوان کرد که هنر کتابت از شکل ساده و بی‌پیرایه به سوی انسجام و پر نقش و نگاری پیش‌رفته و تزئینات نیز در قرآن‌ها به عنوان عنصری زیباشناسانه در صفحه‌آرایی محسوب شد و ترکیب‌بندی تناسب و تقسیمات اجزاء بر اساس نظامی خاص بوده است. لذا ساختار هندسی، تناسب و توازن در صفحه‌آرایی قرآن‌های مورد مطالعه اهمیت داشته و کاتب این اصول را بر اساس علوم، فنون و هنر رایج زمان خود رعایت و در نتیجه ترکیب‌بندی‌های زیبا و بی‌بدیلی خلق کرده است.

واژگان کلیدی

قرآن کریم، صفحه‌آرایی، صفحه افتتاح، آستان قدس رضوی، سلجوقی، ایلخانی، تیموری.

Email: a.sheikhi@art.ac.ir

* استادیار دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر، شهر تهران، استان تهران. (نویسنده مسئول)

** کارشناسی ارشد و مدرس گروه هنر دانشکده و موسسات آموزش عالی، شهر مشهد، استان خراسان رضوی

Email: skoohjani@yahoo.com

مقدمه

مکتوب حداکثر اطلاعات در ارتباط با موضوع تحقیق جمع آوری و براساس اولویت و عدم تکرار و افزایش حجم اطلاعات ۱۵ نمونه از قرآن‌ها انتخاب شد. این نمونه‌های منتخب بیشترین میزان اطلاعات را براساس سوالات پژوهش فراهم آورد و در جهت حداکثر تفاوت و تشابه استناد مدارک و آگاهی‌های کسب شده تعداد نمونه‌ها طبقه بندی و ارزیابی آثار با مقایسه، تجزیه و تحلیل انجام پذیرفت.

پیشینه تحقیق

پیش از این محققان مطالعاتی بر مصحف‌های قرآنی داشته‌اند از جمله کامران افشار مهاجر (۱۳۸۰) در مقاله‌ای با نام «تاثیر صفحه‌آرایی قرآن‌های خطی بر گرافیک معاصر» به بررسی صفحه‌آرایی نسخ خطی پرداخته است. همچنین ندا شفیقی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ساختار صفحه‌آرایی صفحات افتتاح نسخ قرآن مجید از قرن پنجم تا دوازدهم هجری» بر روی مصحف‌های خطی به انجام رسانده است. «بررسی اصول صفحه‌آرایی قرآن‌های دوره ایلخانی (۱۳۸۷)» توسط سامره کاظمی نیز از مجموعه مقالات مرتبط با موضوع است. در ارتباط با حوزه صفحه‌آرایی می‌توان به کتب صفحه‌آرایی کامران افشار مهاجر اشاره نمود و نیز مقاله‌ای با عنوان «سطراندازی و صفحه‌آرایی (۱۳۸۳)» که توسط فرانسوا دروش به رشته تحریر در آمده است. لذا تمام موارد فوق از منابع این تحقیق بوده و تحقیقی مستقیماً به موضوع پیش رو نپرداخته است.

تقسیمات و تناسبات اوراق در صفحه‌آرایی قرآن‌های سده ۶ تا ۹ هجری: قرآن‌های خطی این ادوار نشان می‌دهد که کاتبان و هنرمندان برای ایجاد روابط مناسب و زیباشناسانه در صفحه بین عناصر نوشتاری، تصویری، تزئینی و فضاهای خالی از یک الگوی ساده و یکسان در صفحه‌آرایی سود برده‌اند و اساس کار آنها مبتنی بر تقسیمات طولی و عرضی سطح صفحه به کمک مسطره بوده است. سطراندازی بر اساس اصولی که تابع صفحه‌آرایی است انجام می‌شد، بی تردید انتخاب تعداد سطرها، بلندای سطر یا ارتفاع سطر یا ارتباط میان پهنای و ارتفاع نوشته تصادفی نبوده است. تقریباً بیشتر آثار اسلامی براساس نوعی تناسب به وجود آمده‌اند که معروف ترین و پرکاربردترین آنها شیوه‌ای است که به نسبت طلایی مشهور شده است. مستطیل پویا و یا ایستا از دیگر مفهومات در تناسب است. مستطیل از دوران‌های کهن در معماری و هنرها کاربرد وسیعی داشته است و پس از کشف و شناخت اندازه‌های طلایی و اهمیت بیش از اندازه آن، تدریجاً جای خود را به مستطیل طلایی داده است. (آیت‌اللهی، ۱۳۹۰: ۱۸۵)

خط و خوشنویسی: نحوه استفاده از خطوط شش‌گانه

در تاریخ هنر دوره اسلامی، کتابت قرآن به علت اهمیت و ارزش موضوع از جایگاه والایی برخوردار است. کاتبان قرآن برای تأکید بر این تقدس سعی در ارائه هر چه بهتر و زیباتر کلام الهی داشتند. در ایران هنرمندان به کتابت و آراستگی مصحف‌های شریف قرآنی همت نهاده و اصول و قواعد متنوعی را موجب شدند در این راستا با بهره‌گیری از انواع هنرها و عناصری چون خط، تذهیب، رنگ، نقش و... به کتابت مصحف‌ها پرداختند. در هر دوره تاریخی، صفحه‌آرایی و تزئین مصحف‌ها خصوصیات منحصر به فرد خود را داشته است. در میان دوره‌های تاریخی، قرآن‌های سده ۶ تا ۹ هجری در کنار ارزش معنوی و نسخه‌شناسی در صفحه‌آرایی و تزئینات دارای ویژگی‌هایی خاص خود می‌باشند بنابراین در سه دوره شاخص سلجوقی، ایلخانی و تیموری - مورد بحث در این پژوهش است - صفحه‌آرایی و تزئینات قرآن‌ها دستخوش تغییراتی کم و بیش بوده است. اهداف پژوهش حاضر شناخت اصول صفحه‌آرایی در صفحه‌های افتتاح قرآن‌های محفوظ در آستان قدس رضوی از قرن ۶ تا ۹ هجری و بررسی وجوه اشتراک و افتراق صفحه‌های افتتاح قرآن‌ها است. نوشتار بر این مبنا شکل گرفته است:

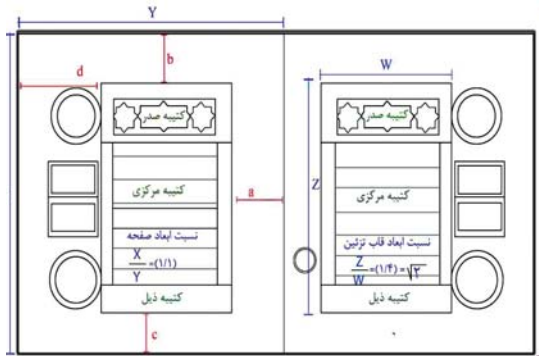
۱. صفحه‌آرایی صفحات افتتاح در قرآن‌های محفوظ در آستان قدس رضوی از قرن ۶ تا ۹ هجری چه ویژگی‌هایی دارد؟
۲. وجوه افتراق و اشتراک در صفحه‌آرایی قرآن‌ها چگونه است؟ از دستاوردهای این پژوهش معرفی جامع مجموعه‌ای از قرآن‌های محفوظ در آستان قدس رضوی، بررسی اصول صفحه‌آرایی و تزئینات آن‌ها از قرن ۶ تا ۹ هجری - سلجوقی، ایلخانی و تیموری - است.

روش تحقیق

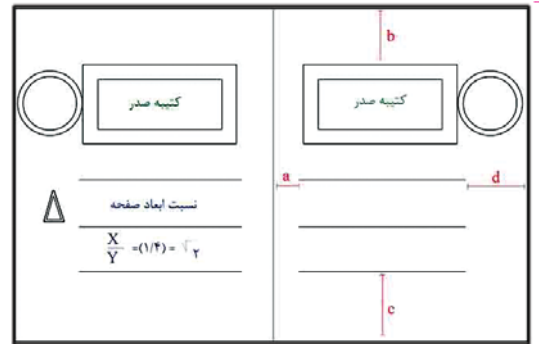
رویکرد این تحقیق کیفی است. بررسی ویژگی‌ها و شاخصه‌های نسخ خطی از نکات مهم این پژوهش است. روش تحقیق تاریخی، توصیفی است. گردآوری اطلاعات با مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای، سیستم اطلاع‌رسانی رایانه‌ای شامل کتاب‌ها و مقالات الکترونیکی بوده است، روش میدانی از نوع مشاهده نیز سهم گسترده‌ای در جمع‌آوری داده‌های تحقیق داشته که شامل بازدید از موزه قرآن و کتب محفوظ در اداره مخطوطات کتابخانه آستان قدس رضوی بوده است.

در این پژوهش هدف کسب اطلاعات کامل و متمرکز در ارتباط با موضوع همراه با درک عمیق از پدیده و انتقال پذیری اطلاعات بوده پس از روش نمونه‌گیری کیفی یا هدفمند استفاده شده است. با توجه به افزایش جامعه آماری که تعداد آن ۲۵ نسخه خطی است، نمونه‌گیری متوالی بهترین نتیجه را دارد. پس از طریق مشاهده منابع

تصویر ۵. شماره ثبت ۲۲۶۱، مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۱. شماره ثبت ۲۷۵۲، مأخذ: نگارندگان.

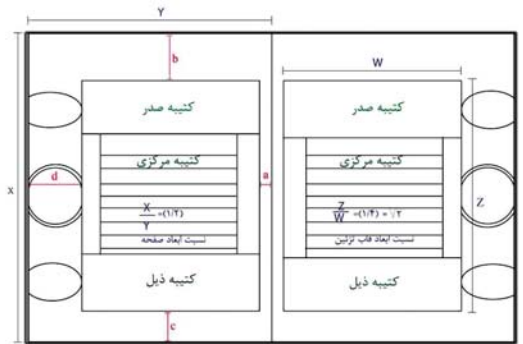

تصویر ۶. شماره ثبت ۲۲۶۱، مأخذ: آستان قدس رضوی.

تصویر ۲. شماره ثبت ۲۷۵۲، مأخذ: آستان قدس رضوی.

چهارم مراحل ترقی و کمال را پیموده‌اند. (لینگز، ۱۳۷۷: ۹۹) در عصر ایلخانان مغول قلم رایج برای کتابت متون و موضوع‌های دینی قلم نسخ بود (کیانفر، ۱۳۷۶: ۲۷) در دوره تیموری کتابت قرآن با خطوط مختلف تهیه می‌شدند. خطوط ریحان و محقق در کتابت قرآنی معمولاً به صورت مطلا نویسی مرسوم بوده است. (خرمشاهی، ۱۳۵۳: ۲۳) تذهیب و رنگ: در بیشتر قرآن‌های سلجوقی نقوش طلائی است و در جایی که زمینه نیز زرین باشد برای متمایز کردن آن از نقش، ته رنگ متمایل به قرمز می‌یابد. (پوپ) واگرم، ۱۳۸۷: ۵، ۲۲۴۵) در تذهیب‌های دوره مغول استفاده از رنگ قوت تازه‌ای گرفت و رنگ آبی همرا با قرمز تند، و در حد کمتری سبز کاربرد گسترده‌تری یافت. (پوپ) واگرم، ۱۳۸۷: ۵، ۲۲۵۰) تلفیق نقوش هندسی و گیاهی در تذهیب قرآن‌ها بسیار رواج داشت. (غیاثیان، ۱۳۹۲: ۱۱۸) در عصر تیموری انواع لچک و ترنج‌های هندسی و گرهی همراه با نقوش و الماسی یا نقش هستی در حواشی صفحات کتب عصر تیموری استفاده می‌شده است. (پوپ) واگرم، ۱۳۸۷: ۵، ۲۲۵۲) ترسیم اسلیمی‌های ظریف تر و پیچیده تر از نسخه‌های مغولی، در تذهیب تیموری دیده می‌شود. (لینگز، ۱۳۷۷: ۱۷۲) طلا و لاجورد یکی از عوامل اصلی کار بود و در همه حال برای آرایش و تذهیب کتابت و قرآن از آن استفاده شده است. (جیمز و خلیلی، ۱۳۸۱: ۱۴)

تصویر ۳. شماره ثبت ۳۲۶۶، مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۴. شماره ثبت ۳۲۶۶، مأخذ: آستان قدس رضوی.

در کتابت مصحف‌های قرن ششم چنان کامل و پیشرفته است که می‌توان نتیجه گرفت این خطوط از همان قرن

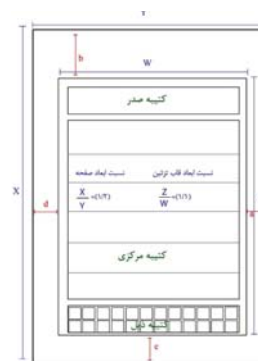
است. حاشیه بیرونی، چهار جهت صفحه را در بردارد که قسمت تحتانی صفحه (C) وسیع‌ترین حاشیه است (تصویر ۱) نوشتار داخل کتیبه صدر به خط رقاع و با قلم سفیدآب است. متن سوره به خط نسخ کهن با قلم سیاه و اعراب گذاری قهوه‌ای در سه سطر مکتوب شده است. نشان فواصل آیات را ترنج‌های زرین تشکیل داده اند. شاخ و برگ‌های اسلیمی و گره‌های زرین از تزئینات کتیبه صدر است. خوشنویسی مهمترین عامل بصری در صفحه افتتاح این مصحف است کلمات را کادری در برنمی گیرد. روحیه کلی صفحه‌آرایی این صفحه، وقار، صلابت و سادگی خاصی است که در صفحه حکم فرم است. (تصویر ۲)

قرآن با شماره ثبت ۳۲۶۶: دوره تاریخی: سده پنجم و ششم هجری / اندازه: ۲۰×۱۵/۵ سانتیمتر / تعداد اوراق: نامشخص / خط: کوفی مشکول / کاتب: نامعلوم / تاریخ کتابت: سده پنجم و ششم هجری / واقف: محمد بن محمود بن عیسی ادیب الطبری - ۶۹۰ ه. ق / جلد: تیماج ضربی قهوه‌ای / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

این قرآن از سه بخش اصلی، کتیبه صدر، ذیل و مرکزی تشکیل شده است، ابعاد کتیبه صدر نسبت به ذیل بیشتر است و ترکیب بندی نامتقارن دارد، در کتیبه مرکزی فاصله طولی سطور نابرابر و فاصله عرضی برابر است. حاشیه مقابل عطف نسبت به حاشیه فوقانی و تحتانی عریض تر است و عطف کمترین وسعت را بخود

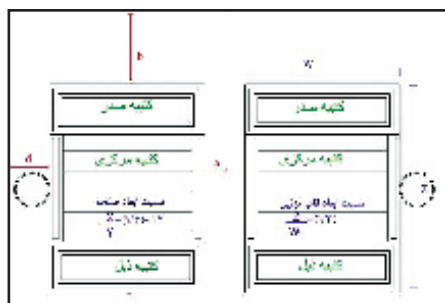
تصویر ۸. شماره ثبت ۱۷۳۲،
مأخذ: آستان قدس رضوی

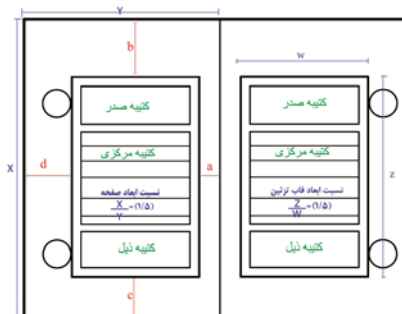
تصویر ۷. شماره ثبت ۱۷۳۲،
مأخذ: نگارندگان.

معرفی و مطالعه صفحه‌آرایی قرآن‌های سده ۶ تا ۹ هجری
قرآن با شماره ثبت ۲۷۵۲: دوره تاریخی: احتمالاً سلجوقی / اندازه: ۲۰×۱۷ سانتیمتر / تعداد اوراق: ۴۱ برگ / خط: نسخ کهن و ترجمه نسخ خفی / کاتب: نامعلوم / تاریخ کتابت: دهه‌های پایانی ششم هجری / واقف: بنت ابی القاسم بن علی... بن محمد بن محمد بن الحسن... علی ابن ابی طالب (ع) / جلد: تیماج ضربی / محل نگهداری اثر: مخزن نسخ خطی کتابخانه آستان قدس رضوی.

صفحه افتتاح این مصحف فاقد قاب تزئین است، نسبت ابعاد قرآن از تقسیم طول (X) بر عرض (Y) بدست آمده - نسبت ابعاد صفحه - عدد ۱/۴ است که در ارتباط با تناسبات، برابر با است که متناسب با مستطیل پویا است. از نظر ترکیب بندی تقارن در کل اثر حاکم

تصویر ۱۱. شماره ثبت ۲۳، مأخذ: نگارندگان.

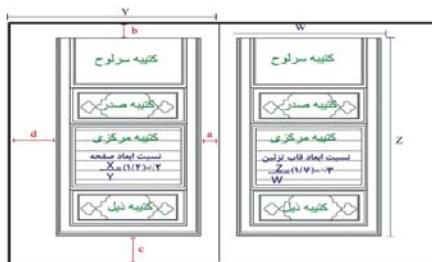
تصویر ۹. شماره ثبت ۱۷۳۲، مأخذ: نگارندگان.

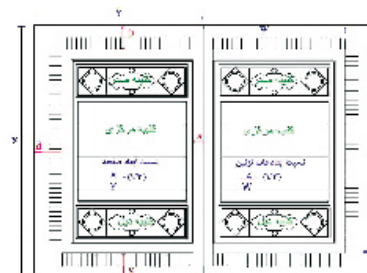
تصویر ۱۲. شماره ثبت ۲۳، مأخذ: آستان قدس رضوی

تصویر ۱۰. شماره ثبت ۱۷۳۲، مأخذ: آستان قدس رضوی

تصویر ۱۵. شماره ثبت ۳۱۹. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۱۳. شماره ثبت ۱۳۹. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۱۶. شماره ثبت ۳۱۹. مأخذ: آستان قدس رضوی

تصویر ۱۴. شماره ثبت ۱۳۹. مأخذ: آستان قدس رضوی

ایستا و قاب تزئین برابر با عدد $\frac{1}{3}$ است. حاشیه مقابل عطف (d) از دیگر حواشی وسیع تر است. (تصویر ۵) عناوین در کتیبه صدر و ذیل به خط رقاع با قلم قهوه‌ای است و در کتیبه مرکزی آیات به خط نسخ با قلم سیاه بر زمینه ابری، در هفت سطر مکتوب شده است نشان آیات به شکل گل‌های زرین چند پر بر فراز آخرین واژه قرار دارد. تزئینات در صفحه افتتاح این مصحف مزین به نقوش هندسی و گره است. ریتم حاصل از تزئینات صفحه یکنواخت بوده اما تجمع، تفرق و تضاد در عناصر مانع از خستگی این ریتم شده است. (تصویر ۶)

قرآن با شماره ثبت ۱۷۳۲: دوره تاریخی: احتمالاً دهه آغازین سده ششم هجری / اندازه: 28×34 سانتیمتر / تعداد اوراق: 323 برگ / خط: ریحان اولیه - ترجمه نسخ کهن خفی / کاتب: سعدبن عبدالجباربن احمد المکنی بابی الحرث / تاریخ کتابت: هنگام صحافی بریده شده و فقط کلمه «... رمضان...» قابل مشاهده است / واقف: سعدبن عبدالجباربن احمد المکنی بابی الحرث جلد: نامشخص / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

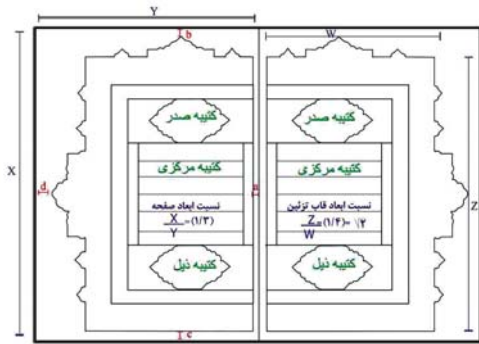
صفحه آغازین از سه بخش کتیبه صدر، مرکزی و ذیل تشکیل شده است. در صفحه آرای، کتیبه صدر کتیبه مرکزی است، طول سطور در کتیبه مرکزی برابر است. نسبت ابعاد صفحه عدد $\frac{1}{2}$ و نسبت ابعاد قاب تزئین عدد $\frac{1}{1}$ است. حاشیه فوقانی نسبت به حواشی دیگر گسترده تر است. قاب تزئین 61 درصد و فضای بیاض 39 درصد صفحه را پوشش داده است. (تصویر ۷) عنوان در کتیبه صدر به خط کوفی زرین و متن در کتیبه مرکزی به خط ریحان ابتدایی در پنج سطر کتابت شده است، ترجمه قرآن به زبان فارسی دری بوده که با قلم سیاه

اختصاص داده است. تناسب ابعاد صفحه در این قرآن $\frac{1}{2}$ را نشان می‌دهد که نزدیک به مستطیل ایستا است و ابعاد قاب تزئین از تناسب پیروی می‌کند. حاشیه بیاض کاغذ 49 درصد و قاب تزئین 51 درصد از صفحه را به خود اختصاص داده‌اند که تقریباً دارای نسبت برابری می‌باشند (تصویر ۳) عناوین در کتیبه صدر و ذیل به خط کوفی تزئینی بر زمینه ابری نخودی مکتوب و در کتیبه مرکزی متن به خط کوفی مشکول با قلم سیاه در هشت سطر نوشته شده است. نشان آیات را دوایر زرین در اندازه‌های متغیر تشکیل داده است. اسلیمی‌های حلزونی زرین در زمینه قهوه‌ای رنگ کتیبه‌های صدر و ذیل، همراه با گره‌های واگیره دار و ترنج‌های بزرگ منقش در حاشیه، از تزئینات این مصحف است که ریتم متنوایی را ایجاد نموده‌اند. تنوع رنگی در این اثر محدود است، زرین و قهوه‌ای دو رنگ حاکم بر صفحه هستند که موجب ایجاد کنتراست در صفحه شده‌اند. (تصویر ۴)

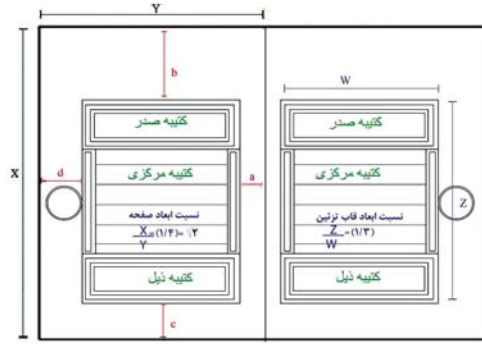
قرآن با شماره ثبت ۲۲۶۱: دوره تاریخی: سده ششم - سلجوقیان / اندازه: 41×32 سانتی متر / تعداد اوراق: 216 برگ / خط: نسخ کهن (شیوه ابن بواب) / کاتب: تاج الدین احمدبن محمدبن علی راوندی / تاریخ کتابت: 586 ه. ق / واقف: امام خمینی (ره) / مرداد 1363 / جلد: سوخت ضربی / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

در دو صفحه افتتاح، کتیبه‌های صدر و ذیل قرینه یکدیگر هستند. کتیبه مرکزی سطح وسیعی از قاب تزئین را دربردارد. مسطرکشی با درایت انجام پذیرفته و فواصل سطور با یکدیگر برابر است. کاتب در کتیبه مرکزی، از نظر کرسی بندی وزن متعادلی را در سطور ایجاد نموده است. نسبت ابعاد صفحه عدد $\frac{1}{2}$ نزدیک به ابعاد مستطیل

تصویر ۱۹. شماره ثبت ۲۵۵، مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۱۷. شماره ثبت ۱۴۱، مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۲۰. شماره ثبت ۲۵۵، مأخذ: آستان قدس رضوی

تصویر ۱۸. شماره ثبت ۱۴۱، مأخذ: آستان قدس رضوی

زنگاری، ستاره‌های هشت پر مزین به نقوش هندسی، گره‌ها و تسمه اندازی‌ها از تزئینات این مصحف می‌باشند.

(تصویر ۱۰)

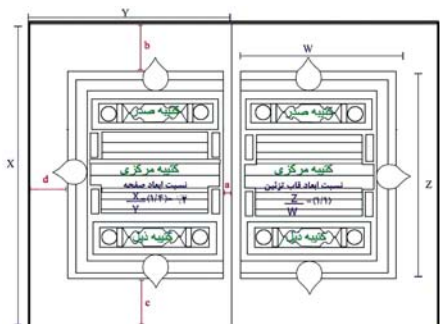
قرآن با شماره ثبت ۱۳۹: دوره تاریخی: سده هفتم
- ایلخانی / اندازه: ۱۶×۲۴ سانتیمتر / تعداد اوراق:
نامشخص / خط: نسخ / کاتب: یاقوت مستعصمی / تاریخ
کتابت: نامعلوم / واقف: نواب علیه بدرالدوله - درسال
۱۳۲۱ ه. ق / جلد: نامشخص / محل نگهداری اثر: کتابخانه
آستان قدس رضوی.

دو صفحه ابتدای این قرآن قرینه و مشابه یکدیگر بوده و توازن در کلیت صفحه برقرار است. کتیبه صدر از کتیبه ذیل اندکی وسیع تر است. مسطرکشی در کتیبه مرکزی با دقت و تامل انجام پذیرفته و فواصل سطور با یکدیگر برابر است. در تقسیمات تناسبات به عدد ۱/۵ برای ابعاد صفحه و عدد ۱/۲ برای ابعاد قاب تزئین دست یافته شد. در تقسیم بندی حاشیه بیرونی، بیشترین وسعت سطوح شامل حاشیه فوقانی است. قاب تزئین ۵۵ درصد فضای بیاض ۴۵ درصد کل صفحه را به خود اختصاص داده اند. (تصویر ۱۱) در کتیبه‌های صدر و ذیل سرسوره و آیات تطهیر به خط ثلث با قلم سفیدآب نوشته شده است و در کتیبه مرکزی متن آیات به خط نسخ با قلم سیاه بر زمینه ابری در چهارسطر مکتوب شده است. فضای بیاض

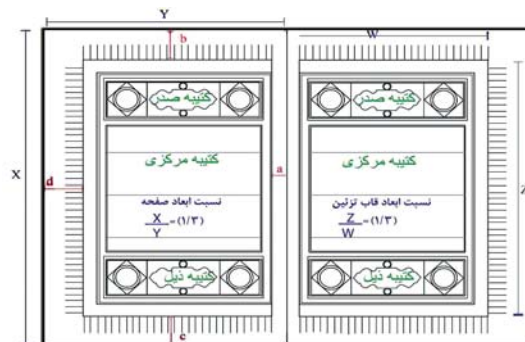
مکتوب شده است. رنگ زرین بیشترین وسعت سطح را دارد. (تصویر ۸)

قرآن با شماره ثبت ۲۳: دوره تاریخی: با توجه به شیوه خوشنویسی و تذهیب احتمالاً سده ششم هجری است. / اندازه: ۱۳/۷×۱۵/۵ سانتیمتر / تعداد اوراق: نامشخص / خط: ریحان / کاتب: نامعلوم / تاریخ کتابت: نامعلوم / واقف: ملکه الغ ترکان خاتون / جلد: تیماج ضربی قهوه ای / محل نگه داری اثر: مخزن نسخ خطی کتابخانه آستان قدس رضوی.

ترکیب بندی و صفحه‌آرایی این مصحف دارای تعادل، تقارن و توازن است. قالب اثر را نقوش هندسی در بردارد. ابعاد صفحه عدد ۱/۱ و ابعاد قاب تزئین عدد است. در کتیبه مرکزی فواصل طولی سطور نابرابر بوده و کاتب برخی حرف را در فواصل نامتعارف نوشته است. کتیبه ذیل نسبت به کتیبه صدر کوچک تر است. قاب تزئین ۳۹ درصد از صفحه را به خود اختصاص داده است و ۶۱ در صد صفحه به فضای بیاض مربوط است. نقوشی که در فضای بیاض حاشیه دیده می‌شود از دیدگاه بصری تأکید بر کتیبه‌های همجوار را نشان و مانع از خروج چشم از قاب تزئین می‌شود. (تصویر ۹) عناوین در کتیبه صدر به خط رفاع و در کتیبه مرکزی به خط ریحان در پنج سطر نوشته شده است. اسلیمی‌های زرین، کتیبه بازوبندی سبز

تصویر ۲۳. شماره ثبت ۱۹۰، مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۲۱. شماره ثبت ۴۱۶، مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۲۴. شماره ثبت ۱۹۰، مأخذ: آستان قدس رضوی

تصویر ۲۲. شماره ثبت ۴۱۶، مأخذ: آستان قدس رضوی

در پنج سطر بر روی زمینه ابری نوشته شده، فضای بیاض کتیبه مرکزی را هاشورهای متقاطع شنجرف زینت داده است. نشان آیات به شکل گل‌های زرین شش پر بر فراز واژه پایانی آیات قرار دارد. رنگ قالب در اثر زرین است و در کنار لاجوردی، موجب ایجاد تضاد تیره و روشن شده است. (تصویر ۱۴)

قرآن با شماره ثبت ۲۷۹: دوره تاریخی: سده هشتم / اندازه: ۲۹×۲۰ سانتیمتر / تعداد اوراق: نامشخص / خط: نسخ یاقوتی عالی / کاتب: عبدالله صیرفی / تاریخ کتابت: ۵۷۲۰ هـ. ق / واقف: محمد تقی میرزا رکن الدوله ۱۳۰۱ هـ. ق / جلد: تیماج ضربی قهوه‌ای با طرح ترنج و لچکی / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

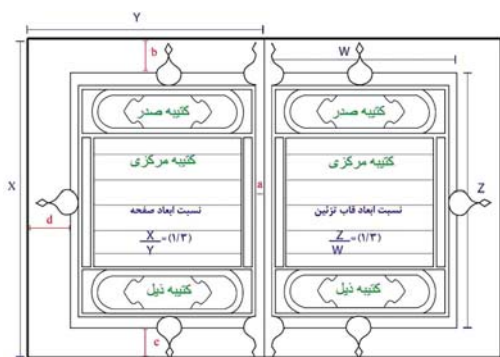
از مشخصات بارز صفحه نخست این مصحف، کتیبه سرلوح است که در دیگر قرآن‌های این مجموعه وجود ندارد. این کتیبه کاملاً مذهب و مرصع به نقوش اسلیمی و ختایی‌هایی رنگین است و چون مدخلی خواننده را به سوی متن راهنمایی می‌کند. مسطرکشی در کتیبه مرکزی با ظرافت انجام پذیرفته است. طول و فاصله سطور با یکدیگر برابر است. ابعاد صفحه و قاب تزئین به ترتیب برابر با اعداد ۱ و ۵ است که از ابعاد مستطیل پویا پیروی می‌کنند. قاب تزئین ۵۳ درصد و فضای بیاض

زمینه را خطوط متقاطع شنجرف پوشانده است. نشان آیات به شکل گل‌های شش پر ساده همراه با نقطه‌های لاجوردی می‌باشند. تکرار نقش مایه‌های اسلیمی، گل‌های ختایی، گره‌ها و تسمه اندازی‌ها در قاب تزئین، بافت بصری زیبایی را خلق نموده که نهایتاً ریتم چشم نوازی را در صفحه به بیننده انتقال می‌دهد. (تصویر ۱۲)

قرآن با شماره ثبت ۳۱۹: دوره تاریخی: سده هفتم / اندازه: ۲۴×۳۶ سانتیمتر / تعداد اوراق: نامشخص / خط: ریحان / کاتب: نامعلوم / تاریخ کتابت: نامشخص / واقف: محمد بیک بخارائی - ماه صفر سال ۱۰۳۸ / جلد: نامشخص / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

صفحه‌آرایی دو صفحه مشابه یکدیگر است. ترکیب بندی کاملاً قرینه بوده به شکلی که اگر صفحه از محور افقی تا شود نقوش منطبق بر یکدیگر هستند. نسبت ابعاد صفحه و قاب تزئین عدد ۱/۵ است که برابر با ابعاد مستطیل ایستا است. کتیبه مرکزی بیشترین وسعت سطوح را نسبت به کتیبه‌های دیگر دارد، در این کتیبه کاتب سعی داشته تا طول سطور را یکسان کند چرا که فواصل نامتعارفی در بین برخی کلمات دیده می‌شود. قاب تزئین ۴۴ درصد و فضای بیاض ۵۶ درصد صفحه را به خود اختصاص داده اند. (تصویر ۱۳) متن در کتیبه صدر و ذیل به خط رقاع با قلم زرین و در کتیبه مرکزی به خط ریحان به رنگ سیاه

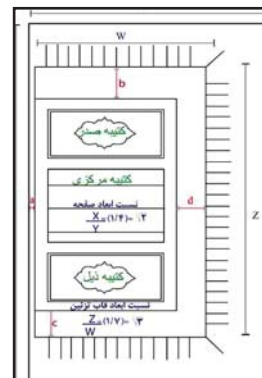

تصویر ۲۷. شماره ثبت ۴۱۴، مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۲۶. شماره ثبت ۱۳۷،
مأخذ: آستان قدس رضوی

تصویر ۲۵. شماره ثبت ۱۳۷،
مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۲۸. شماره ثبت ۴۱۴، مأخذ: آستان قدس رضوی

در امتداد کتیبه مرکزی قرار دارند از دیدگاه بصری باعث تاکید بر این کتیبه شده و چشم را بر کتیبه مرکزی متمرکز می‌کنند. عریض‌ترین حاشیه اختصاص به حاشیه فوقانی (b) دارد. (تصویر ۱۷) عناوین در کتیبه‌های صدر و ذیل به خط نسخ با قلم سفید بر زمینه‌ای لاجوردی مزین به اسلیمی‌های زرین کتابت و در کتیبه مرکزی متن به خط ریحانی زرین در پنج سطر جای گرفته است، کاتب برای جداسازی متن از زمینه پرنقش و نگار از ابری سازی استفاده کرده است که به خوانش متن کمک شایانی شده است. نشان آیات که قابل انطباق با فرم دایره می‌باشند در صفحه از دیدگاه مبانی القا کننده وزن سبکی و سنگینی هستند. (تصویر ۱۸)

قرآن با شماره ثبت ۲۵۵: دوره تاریخی: سده هشتم / اندازه: ۳۲×۲۳ سانتیمتر / تعداد اوراق: ۵۴۱ برگ / خط: ریحان / ترجمه نسخ مورّب / کاتب: عبدالله مروارید / تاریخ کتابت: سده هشتم هجری / واقف: میرزا نظام الملک ابن میرزا علی خان بیک در سال ۵۰۶۲ ه. ق / جلد: تیماج قهوه ای / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

این مصحف یکی از پرکارترین نسخه‌های سده هشتم در این مجموعه است. صفحه‌آرایی صفحه مبتنی بر تقارن و تعادل بوده، تناسب در کلیت صفحه پابرجا است. کتیبه مرکزی دو برابر کتیبه صدر است. در محاسبات ابعاد صفحه عدد ۱/۳ و ابعاد قاب تزئین برابر با مستطیل است.

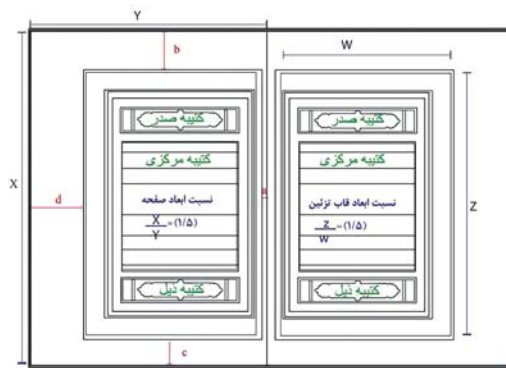
۴۷ درصد صفحه را به خود اختصاص داده اند. حاشیه مقابل عطف بیشترین وسعت را دارد و عطف دارای فضای محدودی است. این نسخه تابع اصول صفحه‌آرایی بوده و تقارن و توازن در کنار تعادل در تمام صفحه حاکم است. (تصویر ۱۵) عناوین در کتیبه صدر و ذیل به خط رقاع با قلم لاجوردی بر قلمدانی زرین کتابت شده و در کتیبه مرکزی متن به خط نسخ یا قوتی سیاه درشش سطر جای گرفته است تجمع و تفرق نقوش اسلیمی و ختایی در قاب تزئین ریتم زیبایی را تشکیل داده است. دو رنگ قالب زرین و لاجوردی کنتراست متعادلی در صفحه ایجاد نموده اند. کاتب با ایجاد خطوط ظریف سیاه بر حاشیه سفید صفحه - بیرونی - کادری را تشکیل داده که تماس با کتیبه سرلوح است. در صفحه‌آرایی اثر توازن، تعادل و تقارن دیده می‌شود، تنوع و ترکیب فرم‌ها از لحاظ بصری نشان از نظم چشم نواز در صفحه دارد، فرم‌های تزئینی از ایجاد خطوط منحنی، ترکیبات و تقسیمات مدور و اتصالات ظریف، به وجود آمده که انسجام و هماهنگی را در کل صفحه به همراه دارد. (تصویر ۱۶)

قرآن با شماره ثبت ۱۴۱: دوره تاریخی: دوره ایلخانی - سده هشتم / اندازه: ۲۶×۳۷ سانتیمتر / تعداد اوراق: ۳۱۳ برگ / خط: ریحان / کاتب: نامعلوم / تاریخ کتابت: ۷۱۳ ه. ق / واقف: نورمحمدخان بن امیرمرادعلیخان تالپر / جلد: تیماج ضربی جگری با نقش ترنج و چهار لچکی طلاکوب / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

کتیبه‌های صدر و ذیل در صفحه افتتاح این مصحف مشابه یکدیگر تزئین و تذهیب شده است. کتیبه صدر کتیبه مرکزی است. گرید بندی در دو صفحه روبرو با دقت انجام و سطور در راستای یکدیگر و با فواصل معین قرار دارند. در تناسب ابعاد صفحه عدد و قاب تزئین عدد ۱/۳ به دست آمده است. فضای بیاض صفحه ۵۵ درصد و قاب تزئین ۴۵ درصد از صفحه را تشکیل داده اند. رنگ قالب در اثر زرین و لاجوردی است که موجب ایجاد کنتراست تیره و روشن شده است. ترنج‌هایی که

تصویر ۲۰. شماره ثبت ۱۵۳، مأخذ: آستان قدس رضوی

تصویر ۲۹. شماره ثبت ۱۵۳، مأخذ: نگارندگان.

اثر می‌کند. (تصویر ۲۱) تنوع در تزئینات نقوش اثر را از یکنوختی خارج کرده است. عناوین در کتیبه‌های صدر و ذیل به خط کوفی تزئینی با قلم لاجوردی بر زمینه زرین منقش به اسلیمی جای دارد، متن آیات در کتیبه مرکزی به خط محقق زرین در سه سطر نوشته شده است. کلمات آغازین و پایانی در هر سطر بسیار نزدیک به کناره‌های مسطر است. نشان آیات از دیدمبانی همچون دوایری متحرک بوده که در موازات یکدیگر قرار دارند و باعث کنش و واکنش در صفحه شده اند (تصویر ۲۲)

قرآن با شماره ثبت ۱۹۰: دوره تاریخی: سده نهم - دوره تیموری / اندازه: ۲۱/۵ × ۳۱/۵ سانتیمتر / تعداد اوراق: ۲۵۰ برگ / خط: ثلث جلی - نسخ خفی / کاتب: نامعلوم / تاریخ کتابت: سده نهم / واقف: محمد معصوم کیسی اردوبادی در سال ۱۰۷۲ ه. ق / جلد: ساغری مشکی ضربی / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

در صفحه افتتاح این نسخه کتیبه‌های صدر و ذیل قرینه یکدیگرند. کاتب در صفحه‌آرایی کتیبه مرکزی تغییراتی را ایجاد نموده وی کتیبه را به سه بخش تقسیم کرده است که در نتیجه در گریدبندی فاصله و طول سطرها تغییر یافته است و لطمه‌ای در صفحه‌آرایی ایجاد نشده است. ابعاد صفحه از تناسبات مستطیل پیروی می‌کند و قاب تزئین برابر با عدد ۱/۱ است. فضای بیاض ۴۶ درصد از صفحه را در بردارد و حاشیه تحتانی (C) بیشترین وسعت سطح را نسبت به سه حاشیه دیگر دارد. (تصویر ۲۳) خط کوفی تحریر دار با قلم سیاه منوط به کتیبه صدر و ذیل است، کتیبه مرکزی به دو خط ثلث و نسخ و با دورنگ متفاوت لاجوردی و زرین مکتوب شده است. تزئینات صفحه از جمله اسلیمی‌ها و گره اندازی‌ها دارای ریتم تکرار شونده می‌باشند، در سه سمت صفحه بالا، پایین و حاشیه بیرونی سه ترنج بزرگ مذهب مانع خروج چشم از صفحه شده لیکن باعث قوت قاب تزئین می‌شود. (تصویر ۲۴)

قرآن با شماره ثبت ۱۳۷: دوره تاریخی: مکتب هرات - تیموری / اندازه: ۱۸ × ۲۶ سانتیمتر / تعداد اوراق:

گریدبندی کتیبه مرکزی ماس با قاب کتیبه است اما فاصله سطور با یکدیگر برابر است. قاب تزئین فضای وسیعی را پوشش داده است و فضای بیاض صفحه محدود است. (تصویر ۱۹) عناوین در کتیبه‌های صدر و ذیل به خط رقع با قلم سفیدآب بر زمینه زرین نگاشته شده است، متن در کتیبه مرکزی به خط ریحان با قلم سیاه در پنج سطر جای دارد. تفاوت بارز این قرآن در نوشتار ترجمه است که به خط نسخ مورب در صفحه سکنا گزیده است. از دیدگاه بصری در کتیبه مرکزی اغتشاش به وجود آمده، کاتب در نظر داشته است با توجه به فضای محدود تمام متن را در کتیبه بگنجانند، وی با هنرمندی تمام مانع خروج کلمات از کادر شده است. نوشتار آیات با خصوصیتی ایستا الف‌های کشیده و بلند و دوایر کم‌عمق بر ریتمی عمودی و بلند تاکید دارد. در ترکیب بندی رنگی، زرین و لاجوردی رنگ‌های قالب می‌باشند و در کنار رنگ‌های دیگر گردش ملایم و یکنواختی را در صفحه پدید آورده اند. (تصویر ۲۰)

قرآن با شماره ثبت ۴۱۶: دوره تاریخی: دوره تیموری - مکتب هرات / اندازه: ۶۲/۵ × ۴۵/۷ سانتیمتر / تعداد اوراق: نامشخص / خط: محقق جلی / کاتب: احتمالاً شمس بایسنقری / تاریخ کتابت: سده‌های هشتم و نهم هجری / واقف: شیخ سوداگر / جلد: تیماج قهوه‌ای دو رو و نقوش ترنج و سرترنج / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

دو صفحه افتتاح این مصحف به سوره فاتحه الکتاب اختصاص دارد. کتیبه مرکزی وسعت بیشتری از فضا را به خود اختصاص داده است، فواصل مسطرها با یکدیگر برابر است، ساختار صفحه دارای نظم و تقارن است. کلیت اثر از ریتم یکنواختی پیروی کرده و ترکیب بندی متعادلی را موجب شده است. ابعاد صفحه و قاب تزئین عدد ۱/۳ بوده که برابر با مستطیل ایستا است. قاب تزئین ۶۰ درصد فضای بیاض ۴۰ درصد صفحه را در بردارد. حاشیه مقابل عطف نسبت به سه حاشیه دیگر بیشترین وسعت را دارد. شرفه‌های لاجوردی قاب تزئین القا ایستایی در

جدول ۱. مقایسه تطبیقی خط در قرآن‌های مورد مطالعه، مأخذ: نگارندگان.

تصویر خط در کتیبه‌ها		ردیف	رنگ قلم در کتیبه‌ها				نوع خط در کتیبه‌ها			سده ه. ق	تقسیمات اثر
کتیبه مرکزی	کتیبه صدر یا ذیل		کتیبه نایل	کتیبه سر	کتیبه صدر	کتیبه نایل	کتیبه مرکزی		کتیبه صدر		
							خط	نوع			
			-	سیاه	سفید آب	-	نسخ خفی	نسخ کهن	رقاع	احتمالاً سلجوقی	قرآن ۲۷۵۲
			زرین شجر فی	سیاه	زرین	کوفی تزئینی	-	کوفی مشکول	کوفی تزئینی	سده ۶۰۵ ه. ق	قرآن ۳۲۶۶
			سیاه/ علامه شجر فی	سیاه	قهوه ای	رقاع	-	نسخ	رقاع	سده ۶ ه. ق	قرآن ۲۲۶۱
			قهوه ای/ علامه شجر فی	سیاه	زرین	-	نسخ خفی	ریحان اولیه	کوفی	سده ۶ ه. ق	قرآن ۱۷۳۲
			سیاه	سیاه	زرین	-	-	ریحان	رقاع	سده ۶۰۶ ه. ق	قرآن ۲۳
			سیاه	سفید آب	سفید آب	ثلث	-	نسخ	ثلث	سده ۵۰۷ ه. ق	قرآن ۱۳۹
			سیاه	سیاه	زرین	رقاع	-	ریحانی	رقاع	سده ۵۰۷ ه. ق	قرآن ۳۱۹
			سیاه	سیاه	لاجوردی	رقاع	-	نسخ	رقاع	سده ۵۰۸ ه. ق	قرآن ۲۷۹
			زرین	سفید	زرین	نسخ	-	ریحانی	نسخ	سده ۸ ه. ق	قرآن ۱۴۱
			سیاه	سفید آب	سفید آب	رقاع	نسخ موزب	ریحانی	رقاع	سده ۵۰۸ ه. ق	قرآن ۲۵۵
			زرین	لاجوردی	زرین	کوفی تزئینی	-	محقق	کوفی تزئینی	سده ۹ ه. ق	قرآن ۴۱۶
			لاجوردی	سیاه	لاجوردی/ زرین	کوفی تزئینی	-	نسخ/ ثلث	کوفی تزئینی	سده ۵۰۹ ه. ق	قرآن ۱۹۰

ادامه جدول ۱

تصویر خط در کتیبه ها	رنگت ابرار	رنگت قلم در کتیبه ها			نوع خط در کتیبه ها			دوره تاریخی	تقسیمات اثر
		کتیبه صدر	کتیبه مرکزی	کتیبه ذیل	کتیبه مرکزی		کتیبه صدر		
					ر.ق.	نسخ			
	سیاه	سفید آب	زرین	سفید آب	رقاع	نسخ	رقاع	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۱۳۷
	لاجوردی	زرین	زرین	زرین	کوفی تزئینی	-	کوفی تزئینی	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۴۱۴
	سیاه	سفید آب	سیاه	سفید آب	کوفی تزئینی	-	کوفی تزئینی	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۱۵۳

مشکل ایجاد نشده است. از تزئینات صفحه افتتاح می‌توان به شاخ و برگ‌های اسلیمی همراه با گل‌های ختایی رنگین و جداول زرین اشاره نمود. کلیه نقوش از ریتم متناب پیروی می‌کنند. (تصویر ۲۶)

قرآن با شماره ثبت ۴۱۴: دوره تاریخی: سده نهم - تیموری / اندازه: ۸۰×۶۴ سانتی متر / تعداد اوراق: نامشخص / خط: ثلث جلی / کاتب: ابراهیم سلطان بن شاهرخ / تاریخ کتابت: ۸۲۷ ه. ق واقف: نامشخص / جلد: روغنی دو رو با طرح گل و مرغ / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

کتیبه مرکزی، اصلی ترین بخش صفحه بیشترین فضا را به خود اختصاص داده است، مسطرکشی بادقت انجام پذیرفته و سطور دارای فواصل برابری با یکدیگر می‌باشند. تنوع در ترکیب فرم و نقوش از یکنواختی اثر کاسته است. ابعاد صفحه و قاب تزئین برابر با عدد ۱/۳ بوده که از تناسبات مستطیل ایستا پیروی می‌کند. قاب تزئین بخش

نامشخص / خط: محقق - ترجمه نسخ خفی / کاتب: زین العابدین بن محمد کاتب الشیرازی / تاریخ کتابت: جمادی الاول سال ۸۷۶ ه. ق. / واقف: ابوالمظفر نورالدین جهانگیر / جلد: سوخت ضربی طلاکوب با طرح ترنج و لچکی / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

در صفحه آرای این مصحف، کتیبه‌های صدر و ذیل قرینه یکدیگر می‌باشند. کتیبه مرکزی ۹ درصد کل صفحه را در بردارد. ابعاد صفحه و قاب تزئین برابر با مستطیل پویاست. حاشیه مقابل عطف بیشترین وسعت و عطف کمترین وسعت سطوح را دارد. فضای بیاض و قاب تزئین نسبت برابری با یکدیگر دارند. فاصله بین سطور برابر است و تعادل در صفحه برقرار است. (تصویر ۲۵) عناوین سوره‌ها بر قلمدان‌های زرین به خط رقاع با قلم سفید آب نگاشته شده است، متن در کتیبه مرکزی به خط محقق با قلم زرین در سه سطر نوشته شده است. در این کتیبه متن و تزئین با یکدیگر تداخل داشته اما در خوانایی اثر

جدول ۲. مقایسه تطبیقی تزئینات کتیبه‌ها در قرآن‌های مورد مطالعه، مأخذ: همان.

تصاویر		تزئینات کتیبه			دوره تاریخی	تزئینات اثر
کتیبه مرکزی	کتیبه صدر یا ذیل	کتیبه ذیل	کتیبه مرکزی	کتیبه صدر		
-		-	-	اسلیمی‌های حلزونی زرین و گره‌های واگیره دار زرین از تزئینات این کتیبه است.	احتمالاً سلجوقی	قرآن ۲۷۵۲

ادامه جدول ۲. مقایسه تطبیقی تزئینات کتیبه‌ها در قرآن‌های مورد مطالعه، مأخذ: همان.

تصاویر		تزئینات کتیبه			سده و ق	تزئینات اثر نام اثر
کتیبه مرکزی	کتیبه صدر یا ذیل	ببر	بینه	کتیبه مرکزی		
		توسط جدول نخودی به سه بخش تقسیم شده است. کتیبه مزین به اسلیمی و نقش گل چهارپر است.	-	قاب کتیبه را جدول نخودی رنگ با نقش گره واگیره دار مزین کرده زمینه کتیبه به رنگ قهوه‌ای همراه با اسلیمی‌های حلزونی زرین است.	سده ۶. ۵ ق	قرآن ۳۲۶۶
		تقسیمات همانند کتیبه صدر است. فقط اندکی در گره هاتفاوت وجود دارد.	ابری هائطراف متون را گرفته پس زمینه مزین به سه نقطه‌های سیاه است.	توسط کادر زرین به سه بخش تقسیم شده است. مزین به نقوش هندسی و گره است.	سده ۶. ۵ ق	قرآن ۲۲۶۱
		تقسیمات همانند کتیبه صدر می باشد. در نقوش و گره‌ها اندکی اختلاف وجود دارد.	-	زمینه زرین و مزین به گل و برگ‌های زرین است.	سده ۶. ۵ ق	قرآن ۱۷۳۲
		منقش به گره‌های زرین و سیاه بر زمینه لاجوردی است.	کتیبه مزین به ابری و هاشورهای متقاطع قهوه‌ای و سه نقطه‌های سیاه است.	زمینه به رنگ شنجرف مزین به اسلیمی‌هایی زرین است. کتیبه باو بندی در مرکز و دو ستاره هشت پر در طرفین از دیگر تزئینات این بخش است.	سده ۶. ۵ ق	قرآن ۲۳
		تزئینات همانند کتیبه صدر است.	کتیبه مزین به ابری و هاشورهای متقاطع شنجرف و شاخ و برگ‌های اسلیمی لاجوردی است.	کتیبه به رنگ لاجوردی و مزین به نقوش اسلیمی حلزونی زرین است. تقسیمه‌ای زرین قاب کتیبه را تشکیل داده است.	سده ۵. ۷ ق	قرآن ۱۳۹
		تزئینات همانند کتیبه صدر است.	اطراف متون را ابری‌ها زینت داده و پس‌زمینه مزین به هاشورهای متقاطع شنجرفی است.	داخل کتیبه تشکیل شده از دو دایره و یک بیضی با زمینه لاجوردی است که توسط شاخ و برگ‌های اسلیمی زرین تزئین یافته اند.	سده ۵. ۷ ق	قرآن ۳۱۹

		تزیینات همانند کتیبه صدر است.	زمینه کتیبه زرین و مزین به ابری‌های نخودی است.	زمینه کتیبه به رنگ‌های لاجوردی و زرین است. قلمدانی زرین همراه با گوشواره‌های لاجوردی و گل‌های ختایی رنگین از تزیینات کتیبه است. قاب بندی کتیبه را خطوط متوالی رنگی و تسمه اندازی‌ها در برگرفته است.	سده ۵۸ ق	قرآن ۲۷۹
		تزیینات همانند کتیبه صدر است.	ابری‌هایی زرین اطراف متون را دربر گرفته و پس زمینه مزین به شاخ و برگ‌های زرین و برگی‌های زرین اسلیمی است.	قاب کتیبه را تسمه اندازی‌های زرین تشکیل داده‌است و شاخ و برگ‌های زرین اسلیمی بر زمینه لاجوردی کتیبه قرار دارد.	سده ۵۸ ق	قرآن ۱۴۱
		تزیینات همانند کتیبه صدر است.	-	مزین و مرصع به اسلیمی و ختایی‌های رنگین است. قلمدانی زرین در مرکز کتیبه قرار دارد و تنوع رنگ از عناصر تزیینی این بخش است.	سده ۵۸ ق	قرآن ۲۵۵
		تزیینات همانند کتیبه صدر است.	-	مزین به نقش قلمدان در مرکز و اشکال هندسی در طرفین استوتوسط اسلیمی‌های پیچان و گره‌های هندسی تزیین یافته است.	سده ۵۹ ق	قرآن ۴۱۶
		تزیینات همانند کتیبه صدر است.	ابری‌ها اطراف متون را دربردارد. پس زمینه منقش به اسلیمی‌های لاجوردی است.	منقش به قلمدانی به رنگ نخودی بانقوش زرین اسلیمی و گل‌های ختایی است دوگوشواره مزین در دو سوی قلمدان وجود دارد	سده ۵۹ ق	قرآن ۱۹۰
		تزیینات همانند کتیبه صدر است	ابری‌ها اطراف متون را دربردارد. پس‌زمینه منقش به اسلیمی‌های لاجوردی است.	قلمدانی زرین منقش به اسلیمی و گل‌های ختایی رنگین کتیبه را تزیین کرده است. زمینه کتیبه به رنگ لاجوردی و منقش است.	سده ۵۹ ق	قرآن ۱۳۷
		تزیینات همانند کتیبه صدر است	ابری‌ها اطراف متون را در برگرفته و پس زمینه مزین به گل و برگ‌هایی زرین، نقطه‌هایی سیاه و هاشورهای زرین است.	مزین به قلمدانی زرین با اسلیمی‌هایی حلزونی است. زمینه کتیبه لاجوردی و منقش به گل و برگ‌هایی رنگین و پرتنش است.	سده ۵۹ ق	قرآن ۴۱۴
		تزیینات همانند کتیبه صدر است	ابری‌ها اطراف متون را در بردارد. پس‌زمینه منقش به گل و برگ‌های اندک و هاشورهای متقاطع است.	اسلیمی‌هایی زرین و پیچان و قلمدانی نخودی از تزیینات این کتیبه است.	سده ۵۹ ق	قرآن ۱۵۳

جدول ۳. مقایسه تطبیقی تزئینات حاشیه درقرآن‌های مورد مطالعه، مأخذ: همان.

تصاویر		تزئینات حاشیه		دوره تاریخی	تزئینات اثر
حاشیه بیرونی	حاشیه درونی	حاشیه بیرونی	حاشیه درونی		
	-	ترنج زرین با دورگیری لاجوردی در دو طرف کتیبه صدر، از تزئینات حاشیه است	-	احتمالاً سلجوقی	قرآن ۲۷۵۲
	-	مزین به ترنج‌هایی منقش و قهوه‌ای است که به کتیبه‌های صدر، ذیل و مرکزی اتصال دارد.	-	سده ۶ و ۵ ه. ق	قرآن ۳۲۶۶
	-	مزین به سه نقش ترنج زرین است که هر یک در حاشیه و متصل به کتیبه صدر، ذیل و مرکزی است، قسمت اعظمی از حاشیه و نقوش آن به دلیل قدمت از بین رفته است.	-	سده ۶ ه. ق	قرآن ۲۲۶۱
-	-	-	-	سده ۶ ه. ق	قرآن ۱۷۳۲
	-	ترنج‌هایی به رنگ شنجرف با شرفه‌های سیاه منقش به اسلیمی‌هایی زرین و کتیبه‌هایی کوچک منقش به گل و برگ زرین با هاشورهای متقاطع شنجرفی است.	-	سده ۶ ه. ق	قرآن ۲۳
-		-	زمینه به رنگ لاجوردی و مزین به ترنج‌هایی رنگین است. نیم ترنج‌هایی بزرگ و زرین با شاخ و برگ‌های اسلیمی و گل‌های رنگین از تزئینات این بخش است.	سده ۷ ه. ق	قرآن ۱۳۹
	-	منقش به دوایری زرین با نقوش گیاهی دایره وار است. این دوایر به کتیبه‌های صدر و ذیل متصل است.	-	سده ۷ ه. ق	قرآن ۳۱۹
-		-	حاشیه را کادری زرین و خطوط ممتد رنگی تشکیل داده است.	سده ۸ ه. ق	قرآن ۲۷۹

	-	ترنجی لاجوردی مزین به شاخ و برگ‌های اسلیمی زرین و متصل به کتیبه مرکزی، بر حاشیه سفید صفحه قرار دارد.	-	سده ۸. ه. ق.	قرآن ۱۴۱
		کادر سیاه و نازک بر حاشیه دیده می‌شود و سطح حاشیه توسط نوشته‌هایی نامنظم اشغال شده است.	مذهب و مرصع به نقوش ختایی و اسلیمی رنگین است. ترنج‌هایی بزرگ مذهب با شرفه‌هایی لاجوردی، از دیگر تزئینات این بخش است که با حاشیه بیرونی تداخل دارند.	سده ۸. ه. ق.	قرآن ۲۵۵
		شرفه‌های بلند کمند حاشیه را مزین کرده است.	کمندی با شرفه‌هایی لاجوردی مزین به اسلیمی‌های رنگین این بخش را تشکیل داده است.	سده ۹. ه. ق.	قرآن ۴۱۶
-		-	کمندی لاجوردی و منقش به ترنج‌هایی تکرار شونده و رنگین حاشیه را تزئین کرده است دندان موشی‌هایی منقش به ترنج‌هایی کوچک همراه با سه ترنج بزرگ و رنگین از دیگر تزئینات این بخش است.	سده ۹. ه. ق.	قرآن ۱۹۰
		شرفه‌های بلند و یکدست کمند که لاجوردی است حاشیه را مزین نموده است.	کمندی با شرفه‌های لاجوردی مزین به اسلیمی و گل‌های رنگین حاشیه درونی را تشکیل می‌دهد.	سده ۹. ه. ق.	قرآن ۱۳۷
-		-	کمندی مذهب و مرصع به نقوش اسلیمی، همراه با ترنج‌هایی زرین بزرگ از تزئینات این بخش است	سده ۹. ه. ق.	قرآن ۴۱۴
-		-	زمینه به رنگ لاجوردی و ترنج‌هایی تکرار شونده همرا با اسلیمی‌هایی زرین از تزئینات این بخش است.	سده ۹. ه. ق.	قرآن ۱۵۳

جدول ۴. مقایسه تطبیقی رنگ، نشان آیات، جدول کشی در قرآن‌های مورد مطالعه، مأخذ: همان.

تصاویر	جدول کشی	نشان آیات	جدول کشی	نشان آیات	رنگ		دوره تاریخی	تحلیل اثر
					اصلی	فرعی		نام اثر
-	-		-	همانند شعله‌های نور در اندازه‌های متغیر است.	لاجوردی، سیاه، شنجرف، قهوه ای.	زرین	۱. احتمالاً سلجوقی	قرآن ۲۷۵۲
		زمینه جداول به رنگ قهوه‌ای منقش به گره واگیره دار زرین می‌باشند.	به شکل دواپر زرین در اندازه‌های مختلف همراه با نقطه‌های قهوه‌ای بر محیط آن می‌باشند.	نخودی، سیاه، شنجرف، قهوه ای.	زرین	۶. سده ه. ق.		قرآن ۳۲۶۶
		جداول با نقش گره واگیره دار زرین مشخص شده است.	گل‌های زرین چند پر با قلم گیری شنجرفی استونقطه‌هایی شنجرفی بر محیط گل ترسیم شده است.	قهوه ای، سیاه، شنجرف، نخودی، سفید.	زرین	۶. سده ه. ق.		قرآن ۳۲۶۱
		مزین به گره‌های زرین واگیره‌ای است که کتیبه‌ها را به یکدیگر مرتبط کرده است.	شمسه‌های زرین با دورگیری سیاه است. در مرکز شمشه کلمه‌ای درج شده است که از خوانایی برخوردار نیست.	قهوه ای، سیاه، شنجرف.	زرین	۶. سده ه. ق.		قرآن ۱۷۳۲
		گره‌های زرین بر زمینه شنجرف همراه با شکوفه‌های سفید و آبی است.	گل زرین شش پر با دورگیری ظریف سیاه همراه با نقطه‌هایی سیاه و شنجرف بر محیطش است.	سیاه، سفید، شنجرف، آبی، قهوه ای، سبز.	زرین	۶. سده ه. ق.		قرآن ۲۳
		منقش به گره‌های زرین و تسمه اندازی‌های نخودی است.	گل شش پرساده همراه با نقطه‌های قهوه‌ای است.	نخودی، شنجرف، سبزرنگاری، سیاه، سفید.	زرین، لاجوردی	۷. سده ه. ق.		قرآن ۱۳۹
		یک ردیف جدول کشی با گره‌های درهم تنیده اطراف قاب‌ها را احاطه کرده است.	گل شش پر زرین همراه با نقطه‌های سیاه بر محیطش است.	لاجوردی، شنجرف، سیاه، قهوه ای.	زرین	۷. سده ه. ق.		قرآن ۳۱۹
		جدولی لاجوردی با نقطه‌های سفید همراه با جدولی الوان از تزیینات این بخش است.	دایره‌ای به رنگ زرین با نقطه‌های سبز در مرکزش است. در محیط دایره چهار نقطه سیاه قابل مشاهده است.	سفید، سیاه، زرد شنجرف، سبز، نخودی، صورتی.	زرین، لاجوردی	۸. سده ه. ق.		قرآن ۲۷۹
		جدولی با تسمه اندازی‌هایی زرین سه کتیبه را به یکدیگر مرتبط کرده است.	دایره‌ای سیاه رنگ است که شعاع‌هایی دورانی و زرین اطرافش را محصور کرده است.	سیاه، لاجوردی، نخودی، شنجرف.	زرین	۸. سده ه. ق.		قرآن ۱۴۱
		سه ردیف جدول در رنگ‌های زرین، لاجوردی و شنجرف از تزیینات این بخش است.	به شکل بته جقه یا سروهایی زرین در اندازه‌های متغیر است.	سفید، سیاه، آبی، شنجرف، زرد، نخودی، سبز، صورتی.	زرین، لاجوردی	۸. سده ه. ق.		قرآن ۲۵۵

ادامه جدول ۴.

		منقش به گره و نقطه‌هایی سفید است که اطراف کتیبه‌ها را محصور کرده است.	دایره‌ای زرین با نقش گل همراه با شعاع‌های رنگین است.	سفید، سیاه، شجره، نخودی، سبز.	زرین، لاجوردی	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۴۱۶
		جدولی زرین کتیبه‌ها را به یکدیگر مرتبط کرده است.	گل زرین چندپر با قلم گیری ظریف سیاه و نقطه‌های سیاه بر محیطش است.	سفید، سیاه، شجره، نخودی، سبز.	زرین، لاجوردی	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۱۹۰
		جدولی زرین منقش به گل‌های ختایی سه کتیبه را به یکدیگر مرتبط کرده است.	به شکل گل زرین هشت پر با نقطه‌های کوچک و دورگیری سیاه است.	سفید، سیاه، شجره، نخودی، سبز، صورتی، آبی.	زرین، لاجوردی	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۱۳۷
		جدولی زرین و منقش به گره کتیبه‌ها را به یکدیگر متصل کرده است.	شمسه‌هایی مذهّب با زمینه لاجوردی و منقش به گل است.	سفید، سیاه، شجره، نخودی، سبز، صورتی.	زرین، لاجوردی	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۴۱۴
		تسمه اندازی‌های لاجوردی و کادری زرین منقش به ترنج‌هایی رنگین جداول را تشکیل داده است.	به شکل گل زرین چندپر و با رنگ سیاه قلم گیری شده است.	سفید، سیاه، شجره، نخودی، سبز.	زرین، لاجوردی	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۱۵۳

بیاض صفحه ۵۷ درصد است، کتیبه مرکزی سه برابر کتیبه صدر است و دارای ۷ سطر است، طول سطور با یکدیگر برابر هستند. (تصویر ۲۹) عناوین بر کتیبه‌های صدر و ذیل به خط کوفی با قلم سفید آبی بر زمینه لاجوردی منقش به اسلیمی جای گرفته است. کتیبه مرکزی به دو نوع قلم متفاوت نگاشته شده است، یعنی در مرکز کتیبه به خط نسخ یا قوتی ممتاز به قلم درشت و بقیه متن به خط محقق در اندازه مشقی به قلم سیاه بر زمینه ابری مکتوب شده است. ریتمی متناوبی از تکرار نقوش اسلیمی و ختایی و تسمه اندازی در صفحه ایجاد شده است. نشان آیات از دید مبانی به شکل دوایری هستند که القا کننده حرکت در اثر هستند. رنگ زرین و لاجوردی دو رنگ قالب در اثر بوده که کتراست متعادلی را موجب شده اند. (تصویر ۳۰)

شرح جداول

بر اساس مطالعات و مباحث پیشین، مطالعه تطبیقی یافته‌ها در قالب جداول تنظیم گردیده اند. مقایسه تطبیقی خطوط قرآن‌ها در جدول (۱) مورد بررسی واقع شده است. مطالعه تطبیقی بر روی تزئینات کتیبه‌ها در جدول (۲) و تزئینات حاشیه‌ها در جدول (۳) مشخص است، جدول (۴) به تحلیل یافته‌ها بر اساس رنگ، نشان آیات و جدول کشی‌ها پرداخته است. جدول (۵) ترکیب بندی

عمده‌ای از فضا را در بردارد. حاشیه‌های سفید صفحه به تنفس بصری کمک زیادی کرده‌اند و مانع خستگی چشم در صفحه می‌شود. در این نسخه همانند نسخه‌های پیشین عطف (a) کمترین وسعت سطوح را دارد. (تصویر ۲۷) عناوین در کتیبه‌های صدر و ذیل به خط کوفی تزئینی به قلم زرین بوده، متن کتیبه مرکزی به خط ثلث جلی به قلم زرین بر زمینه ابری در پنج سطر نوشته شده است. نقوش و تزئینات صفحه در کنار ریزه کاری‌هایی که دارد متعادل و متوازن است. ترنج‌های زرین در چهار جهت قاب تزئین دارای تقارن بوده و مانع از خروج چشم بیننده از صفحه می‌شود. (تصویر ۲۸)

قرآن با شماره ثبت ۱۵۳: دوره تاریخی: تیموری / اندازه: ۴۸/۸×۳۴/۵ سانتیمتر / تعداد اوراق: نامشخص / خط: نسخ - محقق - رقاع / کاتب: عبدالله طباطبائی هروی / تاریخ کتابت: ۸۴۵ ه. ق. / واقف: ابوتراب ملقب به اعتقادخان / در تاریخ دهم ربیع الثانی ۱۰۴۰ ه. ق وقف شده است. / جلد: سوخت عالی با نقش ترنج و سرترنج / محل نگهداری اثر: کتابخانه آستان قدس رضوی.

در صفحه افتتاح این مصحف تزئینات کتیبه‌های صدر و ذیل مشابه یکدیگر می‌باشند، صفحه‌آرایی این مصحف مبتنی بر تقسیمات طولی و عرضی بوده و از تناسبات مستطیل ایستا پیروی می‌کند، نسبت قاب تزئین به فضای

جدول ۵. مقایسه تطبیقی ترکیب‌بندی و صفحه‌آرایی قرآن‌های مورد مطالعه، مأخذ: همان.

نام اثر	تناسبات	دوره چاپ	صفحه بندی			سطر نوشته			تناسبات حاشیه		
			ترکیب بندی	ابعاد صفحه	تناسبات ابعاد صفحه	تناسبات قاب تزئین	تعداد	رنگ	فاصله	حاشیه درونی	حاشیه بیرونی
قرآن ۲۷۵۲	احتمالاً سلجوقی		متوازن متعادل متمرکز	۲۰×۱۷	۱/۴ متناسب با ابعاد $\sqrt{2}$	فاقد قاب تزئین	۳	برابر	برابر	-	بخش وسیعی از صفحه به حاشیه اختصاص دارد. حاشیه مقابل عطف وسیع‌ترین حاشیه و عطف کم عرض‌ترین حاشیه است $a < c < b < d$
قرآن ۳۲۶۶	سده ۶ ه. ق		مقارن متعادل متمرکز	۲۰×۱۵/۵	۱/۲ ابعادی نزدیک به مستطیل ایستا	۱/۴ متناسب با ابعاد $\sqrt{2}$	۸	نابرابر	برابر	-	حاشیه مقابل عطف نسبت به حاشیه فوقانی و تحتانی عرض‌تر است و عطف کم‌ترین وسعت را دارد. $a < c < b < d$
قرآن ۲۲۶۱	سده ۶ ه. ق		مقارن متعادل متمرکز	۴۱×۳۲	۱/۲ ابعادی نزدیک به مستطیل ایستا	۱/۳ متناسب با ابعاد مستطیل ایستا	۷	برابر	برابر	-	حاشیه مقابل عطف نسبت به عطف وسیع‌تر است. $a < c < b < d$
قرآن ۱۷۳۲	سده ۶ ه. ق		متوازن متعادل متمرکز	۳۴×۲۸	۱/۲ ابعادی نزدیک به مستطیل ایستا	۱/۱ ابعاد مستطیل ایستا	۵	برابر	برابر	-	حاشیه فوقانی بخش وسیعی را در بردارد و عطف کم‌ترین فضا را دارد. $a < d < c < b$
قرآن ۲۳	سده ۶ ه. ق		متوازن متعادل	۱۵/۵×۱۳/۷	۱/۱ ابعاد مستطیل ایستا	۱/۴ متناسب با ابعاد $\sqrt{2}$	۶	نابرابر	نابرابر	-	حاشیه مقابل عطف فضای گسترده‌ای را شامل می‌شود و عطف بخش کمی از فضا را دربردارد. $a < d \quad b = c$
قرآن ۱۳۹	سده ۶ ه. ق		مقارن متعادل متمرکز	۱۶×۲۴	۱/۵ متناسب با ابعاد مستطیل ایستا	۱/۲ ابعادی نزدیک به مستطیل ایستا	۴	برابر	برابر	اطراف کتیبه‌ها را از سه جهت با پهنای برابر در بر گرفته است.	حاشیه فوقانی فضای گسترده‌ای دارد و عطف کم‌ترین فضا را به خود اختصاص داده است. $a < d < c < b$
قرآن ۳۱۹	سده ۷ ه. ق		مقارن متعادل متمرکز	۲۴×۳۶	۱/۵ متناسب با ابعاد مستطیل ایستا	۱/۵ متناسب با ابعاد مستطیل ایستا	۵	برابر	نابرابر	-	حاشیه فوقانی گسترده‌ترین بخش و عطف کم‌عرض‌ترین حاشیه می‌باشند. $a < c < d < b$

ادامه جدول ۵.

قرآن ۲۷۹	سده ۸ ه. ق.	مقارن متعادل متمرکز	۲۹×۲۰	۱/۴متناسب با ابعاد $\sqrt{2}$	۱/۷متناسب با ابعاد $\sqrt{2}$	۶	برابر	برابر	اطراف کنیبه‌ها را از سه جهت با پهنای برابر در برگرفته است.	حاشیه مقابل عطف بیشترین وسعت و عطف کم کمترین حاشیه را دارد. $a < b < c < d$
قرآن ۱۴۱	سده ۸ ه. ق.	مقارن متعادل متمرکز	۲۶×۳۶	۱/۴متناسب با ابعاد $\sqrt{2}$	۱/۳متناسب با ابعاد ایستا	۵	برابر	برابر	-	حاشیه فوقانی وسیع ترین بخش و عطف کم عرض ترین حاشیه است. $a < d < c < b$
قرآن ۲۵۵	سده ۸ ه. ق.	مقارن متعادل متمرکز	۳۲×۲۳	۱/۳متناسب با ابعاد ایستا	۱/۴متناسب با ابعاد $\sqrt{2}$	۵	برابر	برابر	اطراف کنیبه‌ها را از سه جهت با پهنای برابردر بر گرفته است.	حاشیه مقابل عطف بخش وسیعی را شامل می‌شود و عطف کم‌ترین پهنارادارد. حاشیه فوقانی و تحتانی با یکدیگر برابر می‌باشند. $(a < d) (b = c)$
قرآن ۴۱۶	سده ۹ ه. ق.	مقارن متعادل متمرکز	۶۲/۵×۴۵/۷	۱/۳متناسب با ابعاد ایستا	۱/۳متناسب با ابعاد ایستا	۳	برابر	برابر	اطراف کنیبه‌ها را از سه جهت با پهنای برابردر بر گرفته است.	حاشیه مقابل عطف بخش وسیعی را شامل می‌شود و عطف کم‌ترین پهنارادارد. حاشیه فوقانی و تحتانی با یکدیگر برابر می‌باشند. $a < (b = c) < d$
قرآن ۱۹۰	سده ۹ ه. ق.	مقارن متعادل متمرکز	۳۱/۵×۲۱/۵	۱/۴متناسب با ابعاد $\sqrt{2}$	۱/۱ابعاد مستطیل ایستا	۵	نابرابر	نابرابر	اطراف کنیبه‌ها را از سه جهت با پهنای برابر در بردارد.	حاشیه تحتانی وسیع‌ترین بخش از حاشیه و عطف کم عرض ترین حاشیه است. $a < d < b < c$
قرآن ۱۳۷	سده ۹ ه. ق.	مقارن متعادل متمرکز	۲۶×۱۸	۱/۴متناسب با ابعاد $\sqrt{2}$	۱/۷متناسب با ابعاد $\sqrt{2}$	۳	برابر	برابر	اطراف کنیبه‌ها را از سه جهت با پهنای برابر دربردارد.	حاشیه بیرونی فضای گسترده‌ای را شامل می‌شود و عطف بخش کمی از فضا را دربردارد. $a < b < c < d$
قرآن ۴۱۴	سده ۹ ه. ق.	مقارن متعادل متمرکز	۸۰×۶۴	۱/۳متناسب با ابعاد ایستا	۱/۳متناسب با ابعاد ایستا	۵	برابر	برابر	اطراف کنیبه‌ها را از سه جهت با پهنای برابر در بردارد.	حاشیه بیرونی فضای گسترده‌ای را شامل می‌شود و عطف بخش کمی از فضا را دربردارد. $a < c < b < d$
قرآن ۱۵۳	سده ۹ ه. ق.	مقارن متعادل متمرکز	۴۸/۸×۳۴/۵	۱/۵متناسب با ابعاد ایستا	۱/۵متناسب با ابعاد ایستا	۷	برابر	نابرابر	اطراف کنیبه‌ها را از سه جهت با پهنای برابر در دارد.	حاشیه بیرونی فضای گسترده‌ای را شامل می‌شود و عطف بخش کمی از فضا را دربردارد. $a < c < b < d$

و صفحه‌آرایی در هر قرآن به صورت تطبیقی انجام و نسبت‌های ابعاد و تناسبات صفحه و سطر نوشته‌ها محاسبه گردیده است. برای نشان دادن وسعت سطوح حاشیه‌ها از عطف (a)، مقابل عطف (d)، حاشیه فوقانی (b) و حاشیه تحتانی (c) نام برده شده است و از روابط $a < b < c < d$ استفاده شده است، بدین صورت که حاشیه عطف (a) از حاشیه فوقانی (b) و تحتانی (c) کوچکتر است، حاشیه مقابل عطف یعنی (d) وسیع تر از دیگر حواشی است. در جدول (۶) تحلیل تناسبات و تقسیمات، اجزاء هر قرآن نسبت به صفحه و قاب تزئین با درصد تقریبی محاسبه شده، جدول (۷) تحلیل ساختار صفحه آرایی، نوع ترکیب بندی و حاشیه بندی‌ها به شکل تطبیقی مورد مطابقت قرار گرفته است.

جدول ۶. تحلیل تقسیمات و تناسبات اجزاء در قرآن‌های مورد مطالعه، مأخذ: همان.

حاشیه بیرونی	حاشیه درونی		کتیبه مرکزی		کتیبه صدر		کتیبه سرلوح		قاب تزئین		دوره تاریخی	تحلیل تناسبات نام اثر
	نسبت به قاب	نسبت به صفحه	نسبت به قاب	نسبت به صفحه	نسبت به قاب	نسبت به صفحه	نسبت به قاب	نسبت به صفحه	نسبت به قاب	نسبت به صفحه		
-	-	-	-	-	-	-	۱۴٪	-	-	-	احتمالاً سلجوقی	قرآن ۲۷۵۲
۴۹٪	-	-	۴۱٪	۲۱٪	۲۱٪	۱۱٪	۲۶٪	۱۳٪	-	۵۱٪	سده ۶ و ۵ هجری	قرآن ۳۲۶۶
۴۴٪	-	-	۵۵٪	۳۱٪	۱۷٪	۹٪	۱۷٪	۹٪	-	۵۶٪	سده ۶ ه. ق.	قرآن ۲۲۶۱
۳۹٪	-	-	۶۲٪	۳۸٪	۱۱٪	۷٪	۱۴٪	۸٪	-	۶۱٪	سده ۶ ه. ق.	قرآن ۱۷۳۲
۶۱٪	-	-	۴۵٪	۱۸٪	۱۰٪	۴٪	۲۰٪	۸٪	-	۳۹٪	سده ۶ ه. ق.	قرآن ۲۳
۴۵٪	۳۹٪	۲۲٪	۱۵٪	۸٪	۲۷٪	۱۵٪	۱۹٪	۱۰٪	-	۵۵٪	سده ۶ ه. ق.	قرآن ۱۳۹
۵۶٪	۲۶٪	۱۱٪	۳۸٪	۱۷٪	۱۸٪	۸٪	۱۸٪	۸٪	-	۴۴٪	سده ۷ ه. ق.	قرآن ۳۱۹
۴۷٪	۲۹٪	۱۵٪	۲۴٪	۱۳٪	۱۴٪	۸٪	۱۴٪	۸٪	۱۹٪	۹٪	سده ۸ ه. ق.	قرآن ۲۷۹
۵۵٪	-	-	۵۱٪	۲۳٪	۲۴٪	۱۱٪	۲۵٪	۱۱٪	-	۴۵٪	سده ۸ ه. ق.	قرآن ۱۴۱
۱۴٪	۶۶٪	۵۶٪	۱۸٪	۱۶٪	۸٪	۷٪	۸٪	۷٪	-	۸۶٪	سده ۸ ه. ق.	قرآن ۲۵۵
۴۰٪	۳۴٪	۲۰٪	۴۰٪	۲۴٪	۱۳٪	۸٪	۱۳٪	۸٪	-	۶۰٪	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۴۱۶
۴۶٪	۳۴٪	۱۹٪	۳۴٪	۱۹٪	۱۶٪	۸٪	۱۶٪	۸٪	-	۵۴٪	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۱۹۰
۵۰٪	۵۸٪	۲۹٪	۱۸٪	۹٪	۱۲٪	۶٪	۱۲٪	۶٪	-	۵۰٪	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۱۳۷
۲۹٪	۳۵٪	۲۲٪	۳۵٪	۲۵٪	۱۵٪	۱۲٪	۱۵٪	۱۲٪	-	۷۱٪	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۴۱۴
۴۳٪	۵۴٪	۳۰٪	۳۴٪	۱۹٪	۶٪	۴٪	۶٪	۴٪	-	۵۷٪	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۱۵۳

جدول ۷. تحلیل ساختار و صفحه آرای صفحات افتتاح قرآن‌ها، مأخذ: همان.

حاشیه				ترکیب بندی		تناسبات						دوره تاریخی	تحلیل اثر نام اثر
						قالب تزئین			کادر صفحه				
بیرونی				نامتقارن	مقارن	سایر	مستطیل ایستا	مستطیل بویا	سایر	مستطیل ایستا	مستطیل بویا		
چهارجانبه	سه جانبه	دوجانبه	فاقد حاشیه										
×					×						×	احتمالاً سلجوقی	قرآن ۲۲۵۷
×					×			×	×			سده ۶ هجری	قرآن ۳۳۶۶
×					×		×				×	سده ۶ ه. ق.	قرآن ۲۲۶۱
×					×			×				سده ۶ ه. ق.	قرآن ۱۷۳۲
×					×				×		×	سده ۶ ه. ق.	قرآن ۲۳
×					×		×				×	سده ۶ ه. ق.	قرآن ۱۳۹
×					×						×	سده ۷ ه. ق.	قرآن ۳۱۹
×					×						×	سده ۸ ه. ق.	قرآن ۲۷۹
×					×						×	سده ۸ ه. ق.	قرآن ۱۴۱
×					×						×	سده ۸ ه. ق.	قرآن ۲۵۵
×					×						×	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۴۱۶
×					×		×				×	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۱۹۰
×					×						×	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۱۳۷
×					×						×	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۴۱۴
×					×						×	سده ۹ ه. ق.	قرآن ۱۵۳

نتیجه

مطالعه صفحات افتتاح در سده‌های ۶ تا ۹ هجری - سلجوقی، ایلخانی و تیموری - در صفحه آرای به نتایج زیر انجامید:

۱. کتیبه‌های صدر و ذیل قرآن‌های عصر سلجوقی به خطوط رقاع و کوفی مزین و کتیبه مرکزی به نسخ، کوفی و ریحانی کتابت شده‌اند. قرآن‌های منتخب ایلخانی به رقاع، کوفی، ثلث و نسخ در کتیبه‌های

صدر و ذیل و در کتیبه مرکزی به نسخ و ریحانی اقبال داشته و در عصر تیموری، کتیبه‌های صدر و ذیل به کوفی تزئینی و رقاع مکتوب شده و خطوط محقق، نسخ یا قوتی و ثلث، زیبایی کتیبه مرکزی را دو چندان کرده اند. ۲. در قرآن‌های سلجوقی تزئینات کتیبه‌ها منحصر به اسلیمی‌های زرین حلزونی ساده و نقوش هندسی بی پیرایه بوده و در خصوص تزئینات حاشیه درونی، فاقد حاشیه بوده و حاشیه سفید کاغذ - حاشیه بیرونی - نیز کمابیش با ترنجی ساده آرایش یافته است. در دوره ایلخانان تزئینات کتیبه‌ها به اسلیمی‌ها و گل‌های ختایی، نقوش هندسی و قلمدان‌های منقش تنوع یافت، از عصر تیموری تزئینات در کتیبه مرکزی به شکل ابری‌های رنگین و هاشورهای متقاطع و گاه شکوفه‌ها و شاخ و برگ‌های اسلیمی مشاهده می‌شود، تزئینات حاشیه درونی به وضوح در برخی قرآن‌ها به شکل خطوط و کادرهای ممتد رنگین، ترنج‌ها و اسلیمی‌های زیبا ظاهر گشت و حاشیه بیرونی برخی قرآن‌ها به دوایری زرین با نقوش گیاهی و ترنج‌هایی رنگین مزین شد. کتیبه‌ها به نقوش اسلیمی و ختایی متنوع و رنگین آراسته و حاشیه‌های درونی پر نقش و نگار گشتند و گاه تزئینات حاشیه درونی مثل شرفه و کمند گریزی به حاشیه بیرونی صفحه داشته است. ۳. زرین، رنگ اصلی قرآن‌های سلجوقی بوده و لاجوردی، شنجرف، سیاه، نخودی و قهوه‌ای رنگ‌های محدود و فرعی این نسخ اند. رنگ مورد استفاده در قرآن‌های ایلخانی و تیموری تقریباً همسان بوده است. لاجوردی و زرین رنگ اصلی و سیاه، سفید، نخودی، شنجرف، سبز زنگاری، قهوه‌ای و صورتی رنگ‌های فرعی اند. ۴. ترکیب‌بندی صفحات افتتاح اکثر قرآن‌ها از نسبت‌های مستطیل طلایی و متوالی تبعیت کرده‌اند. تناسب ابعاد صفحه در اکثر قرآن‌های سلجوقی از ابعاد نزدیک به مستطیل ایستا پیروی کرده و تناسب ابعاد قاب تزئین متناسب با مستطیل پویا یا ایستاست در حالی که تناسب ابعاد صفحه و قاب تزئین در قرآن‌های ایلخانی و تیموری دقیق‌تر است. کتیبه مرکزی قرآن‌های سلجوقی سطح وسیع‌تری از صفحه را به خود اختصاص داده و در عصر ایلخانی و تیموری این روند، تعدیل شده و در نتیجه حاشیه‌های بیرونی و یا درونی با تزئینات خود بیشترین فضا را احاطه کرده‌اند. تراکم و تعداد سطوح در بیشتر قرآن‌های منتخب فرد، و تمام قرآن‌ها دارای ترکیب‌بندی متعادل و متمرکز بوده با این تفاوت که تقارن در برخی قرآن‌های دوره سلجوقی وجود ندارد اما توازن همچنان برقرار است. در اکثر قرآن‌های سلجوقی، ایلخانی و تیموری تناسب حاشیه بیرونی (مقابل عطف) سطح وسیع‌تری را نسبت به دیگر حاشیه‌ها احاطه کرده و در نتیجه عطف (a) کمترین وسعت را در خود جای داده است. با مطالعه صفحه‌آرایی و تزئینات افتتاح مصحف‌ها در سده‌های ۶ تا ۹ هجری می‌توان بیان نمود تناسب اجزاء با سازماندهی عناصر بصری به خوبی رعایت شده که همواره مورد تأکید و استفاده هنرمندان بوده است و تزئین به عنوان عنصری زیباشناسانه، در روند صفحه‌آرایی، دخیل و بر اوراق تحمیل نگشته لذا با خلاقیت و تقسیم بندی صحیح، جدول کثی، حاشیه سازی و... وحدتی یکپارچه را در صفحه ایجاد کرده است.

منابع و مأخذ

- افشار مهاجر، کامران. (۱۳۸۱). *گرافیک و صفحه‌آرایی*. تهران: انتشارات آن.
- افشار مهاجر، کامران. ۱۳۸۳. پایه و اصول صفحه‌آرایی. تهران: شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی.
- آیت اللهی، حبیب الله. ۱۳۹۰. مبانی نظری هنرهای تجسمی. تهران: انتشارات سمت.
- بی نا، مؤسسه انتشارات آستان قدس رضوی. ۱۳۹۱. *شاهکارهای هنری در آستان قدس رضوی*. مشهد: آستان قدس رضوی.
- پوپ، آرتور اپهام، فیلیس اگرمن. ۱۳۸۷. *سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز*. ج ۵. ویرایش سیروس پرهام. چاپ اول. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

- جیمز، دیوید و ناصر خلیلی. ۱۳۸۱. پس از تیمور - قرآن نویسی تا سده دهم هجری. مترجم پیام بهتاش. چاپ اول. تهران: کارنگ.
- خرمشاهی، بهاءالدین. ۱۳۵۳. سیر تذهیب در ایران. پایان نامه دوره کارشناسی ارشد. استاد راهنما: سعیده سنماری. تهران: دانشگاه تهران.
- دروش، فرانسوا. ۱۳۸۳. «سطراندازی و صفحه آرایی»، ترجمه سید محمد حسین مرعشی، نامه بهارستان، زمستان ۱۳۸۳، ش ۹-۱۰: ۶۵-۸۴.
- ریاضی، محمدرضا. ۱۳۷۹. «کتابت دوران اسلامی»، باستان شناسی و هنر، ش ۳-۲، ص ۳۶-۴۸.
- شفیقی، ندا. ۱۳۹۳. «بررسی ساختار و صفحه آرایی صفحات افتتاح نسخ قرآن مجید از قرن پنجم تا دوازدهم هجری»، فصلنامه علمی پژوهشی نگره، پاییز ۱۳۹۳، ش ۳۱، ۲۳-۳۵.
- صحرارگرد، مهدی. ۱۳۸۷. مصحف روشن. تهران: شادرنگ.
- غیاثیان، محمدرضا. ۱۳۹۲. [مطالعه تطبیقی تذهیب قرآن‌های اولجایتو و تزئینات معماری ایلخانی]، دو فصلنامه علمی، پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، بهار و تابستان ۱۳۹۲، ش ۱۸: ۱۱۷-۱۳۰.
- کاظمی، سامره. ۱۳۸۶. «بررسی اصول صفحه آرایی قرآن‌های دوره ایلخانی»، هنرهای زیبا، بهار ۱۳۸۷، ش ۳۳، ص ۹۵-۱۰۲.
- کیانفر، جمشید. ۱۳۷۶. «هنر کتاب آرایی در عصر مغول»، فصلنامه کتاب، زمستان ۱۳۷۶، ش ۲۳، ص ۲۳-۳۷.
- لینگر، مارتین. ۱۳۷۷. هنر خط و تذهیب قرآنی. ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی. تهران: گروس.
- مایل هروی، نجیب. ۱۳۷۲. کتاب آرایی در تمدن اسلامی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.
- Chyka, martila. 1977. The Geometry of Art and life. New York: Dover publications.

were found more than the static proportions in the aforesaid Qurans. The application of golden, azure and vermilion colors, along with other various colors, was among the main characteristics of decorations in this period. Also, in proportions of the components, the greatest part has been allocated to the epigraph after the lasso and the central inscription, while the smallest part has been dedicated to the lower inscriptions. Verses have also been written on the inscriptions with Thuluth, Riqua' and Reyhan scripts. Finally, it can be mentioned that since the beginning page of the Divine Word has been considered as the most important part in the writing of Qurans, it has also been of crucial importance in terms of layout, proportions and illumination in the page. Therefore, the art of scribing, from the 6th to the 9th centuries A.H. has advanced from a simple and unadorned form towards integrated and elaborate designs, and decorations in Qurans have also been considered as aesthetic elements in layout. Further, the composition of proportions and division of the components were based on a certain order. Hence, geometrical structure, proportion and balance are of great importance in the layout of the Qurans under study, and the scribe has observed these principles based on the science, technology and art which have been popular in his own time and thus has created beautiful and unmatched compositions.

Keywords: Quran, Layout, Opening Page, Astan Quds Razavi, Seljuk, Ilkhanid, Timurid.

References:

- AfsharMohajer, K. (2004). The basis and principles of layout. Tehran: Textbook Publishing Company.
- AfsharMohajer, K. (2002). Graphics and layout. Tehran: Aan Publications.
- Ayatollahi, H. (2011). Theoretical foundations of visual arts. Tehran: Samt Publications.
- Bina, Astan Quds Razavi Publishing Institute (2012). Art masterpieces in Astan Quds Razavi. Mashhad: Astan Quds Razavi.
- Pop, A. U. & Ackerman, Ph. (2008). A look at Iranian art from prehistoric era until today. Vol. 5, Edited by Sirus Parham, First Edition. Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- James, D. & Khalili, N. (2002). After Timur: Quran writing until the 10th century AH. Translated by PayamBehtash, First Edition. Tehran: Karang.
- Khorramshahi, B. (1974). Evolution of illumination in Iran. Master's thesis. Supervisor: SaeidehSanmari. Tehran: Tehran University.
- Déroche, F. (2004). Lineation and layout. Translated by M. H. Mar'ashi. Letter of Baharestan, 9-10: 65-84.
- Riyazi, M. R. (2000). Scribing in the Islamic period, archeology and art. No. 2-3: 36-48.
- Shafiqi, N. (2014). Study of the structure and layout of the opening pages of the Holy Quran manuscripts from 5th to 12th century. Scientific-Research Quarterly Journal of Negareh, 31: 23-35.
- Sahragard, M. (2008). The illuminated book. Tehran: Shadrang.
- Ghiyasian, M. R. (2013). Comparative study of the illumination of Oljaito Qurans and Ilkhanid architectural decorations. Two Quarterly Journal of Islamic Art Studies, 18: 117-130.
- Kazemi, S. (2007). Study of the layout principles of the Ilkhanid period Qurans. Fine Arts, 33: 95-102. Spring 2008.
- Kiyanfar, J. (1997). Art of book decoration in the Mongol era. Quarterly Journal of Book, 23: 23-37.
- Lings, M. (1998). Art of calligraphy and Quranic illumination. Translated by M. QayyumiBidhendi. Tehran: Grus Publications.
- MaileHeravi, N. (1993). Book decoration in Islamic civilization. Mashhad: Astan Quds Razavi Research Foundation.
- Chyka, M. (1977). (The Geometry of Art and life. New York :Dover Publications.

Study of Layout Principles of the Opening Pages in the Qurans in Astan Quds Razavi from 6th to 9th Centuries A.H.

Alireza Sheikh, Assistant Professor at the Faculty of Applied Arts, Tehran University of Art, Tehran, Iran.

Somayhe Koochjani Guji, M.A. in Visual Communication, Lecturer at Ferdows Institute of Higher Education, Mashhad, Iran.

Received: 2017/11/22 Accepted: 2018/4/22

The present study, alongside the value of the manuscriptology of Quran, makes a visual study of the opening pages of a collection of Qurans that have been preserved in Astan Quds Razavi from the 6th to the 9th centuries A.H. with the aim of laying stress on the layout, proportions, decorations and illumination. In this research, it is intended to find answers in connection with the layout feature of the opening pages in the Qurans that have been preserved in Astan Quds Razavi from the 6th to the 9th centuries A.H.

and also the similarities and differences existing in the layout of the mentioned Qurans. Thus, in the above-mentioned Qurans, after the introduction, the opening pages of the Qurans were examined, analyzed and discussed in terms of layout and decorations and notable results were obtained in this regard. It should be stated that the current study has been conducted by using a qualitative approach in which a historical, descriptive and analytical research method has been employed. Further, this research has been classified and then analyzed while having targeted statistical population and sequential sampling in the direction of maximum differences and similarities. Based on the findings obtained from the present research, it has been demonstrated that the layout of the Qurans' opening pages has had an evolutionary movement from the 6th to the 9th centuries A.H. In the Seljuk period, we observe that script and calligraphy have had significant growth and the sextet hands were also regulated and systematized. Moreover, during this era, skilled well-known scribes wrote the words of Allah on the surface of the paper. In the mentioned period, Kufic and Rika' scripts were applied more than any other scripts in the writing of the Quran. In the decoration of the Qurans, geometric forms consisting of regular polygons, circles and arabesques, limited to twisted lines and limited simple bergamots and colors such as brown, vermilion, black and especially golden color were used. In layout proportions, the priority was the blank space and the artist paid special attention to this issue. It should be also noted that the greatest surface, in most cases, has been dedicated to the central inscription and the upper and lower inscriptions in some Qurans did not have equal proportions. From the first periods, the artists were familiar with the ruler and cleverly took into consideration the lineation and line space. These artists even accurately placed the sign of verses over the last verse, which also continued in later periods. In the Ilkhanid period, it can be seen that composition and layout became more consistent and more orderly and the layout principles were more closely respected and the blank space was reduced in this era. The use of golden and azure colors, along with colors used in the previous periods, became widespread. Geometric forms kept their place alongside some naturalistic elements such as arabesque foliage and colorful Khataei designs in the page. Motifs of flowers and cloud-shape margins and hachures and sometimes arabesques in this period, along with verses, featured in the central inscription. Scribed Qurans in the Timurid era were principled and systematic in terms of structure and using naturalistic elements and elegant designs. The maximum use of the blank space of the margin by wide lassos with azure rays of light in the opening pages attracts the attention of the viewer. In addition, dynamic proportions